

Iris Marion Young: Az elnyomás öt arca^{*}

Valaki, aki nem lát egy üveglapot, nem tudja, hogy nem látja azt. Egy más helyzetben lévő ember, aki látja, nem tudja, hogy a másik nem látja.

Amikor az akaratunk rajtunk kívül, mások által végrehajtott cselekedetekben talál kifejezésre, nem pazaroljuk az időnket és odafigyelésünket arra, hogy vajon ebbe azok a mások is beleegyeztek-e. Ez mindannyiunkra igaz. A figyelmünket, amelyet teljes egészében a vállalkozás sikere köt le, mindaddig nem keltik fel, amíg békések...

A nemi erőszak a szerelem szörnyű karikatúrája, amiből a beleegyezés hiányzik. A nemi erőszak után az elnyomás az emberi létezés második borzalma. Az engedelmség borzasztó karikatúrája.

- Simone Weil

Az igazságosság tágabb értelemben nem csak az elosztásra, hanem azokra az intézményi állapotokra is vonatkozik, amelyek az egyéni képességek és a kollektív kommunikáció, valamint együttműködés fejlődéséhez és gyakorlásához szükségesek. Az igazságosság ilyen koncepciója mellett az igazságtalanság alapvetően a hátráltató korlátozások két formáját jelenti: az elnyomást és az uralkodást. Igaz ugyan, hogy ezek a korlátozások magukba foglalnak elosztási mintákat, de egyben olyan dolgokat is érintenek, amiket nem lehet egyszerűen az elosztási logika szerint feldolgozni: döntéshozatali eljárásokat, munkamegosztást és a kultúrát.

Sok ember az Egyesült Államokban nem használná az „elnyomás” szót a társadalmunk igazságtalanságainak megnevezésére. A kortárs emancipációs társadalmi mozgalmárok számára – szocialistáknak, radikális feministáknak, amerikai indián aktivistáknak, fekete aktivistáknak illetve meleg és leszbikus aktivistáknak – ezzel szemben az elnyomás a politikai diskurzus központi eleme. Az elnyomást központi fogalomként tevéő politikai diskurzusból történő belépés a társadalmi struktúrák olyan általános elemzési és értékelési módjának elsajátításával jár, amely összeférhetetlen az Egyesült Államokban a politikai diskurzust meghatározó liberális individualizmus nyelvezetével.

Számunkra, akik ezen mozgalmak legalább egyikével azonosulunk, jelentős politikai feladat kell hogy legyen az, hogy meggyőzzük az embereket: az elnyomás diskurzusa a társadalmi tapasztalataink jelentős részét értelmezhetővé teszi. Nem vagyunk azonban megfelelően felkészülve erre a feladatra, mivel nem rendelkezünk az elnyomás fogalmának megfelelő értelmezésével. Bár gyakran találkozhatunk a kifejezéssel az Egyesült Államokbeli radikális társadalmi mozgalmak által szült változatos filozófiai és elméleti irodalomban, kevés mű foglalkozik közvetlenül a fogalom – radikális társadalmi mozgalmak által használt – jelentésével.

Igyekszem kifejezni, értelmezésem szerint hogyan használják az elnyomás fogalmát az Egyesült Államokbeli új társadalmi mozgalmak a hatvanas évek óta. A kiindulópontom az ezen mozgalmak által elnyomottként tartott csoportok – többek között nők, feketék, chicanok^{**}, Puerto Ricó-iak és más spanyol ajkú amerikaiak, amerikai indiánok, zsidók, leszbikusok, meleg férfiak, arabok, ázsiaiak, idős emberek, a munkásosztály tagjai és a testi

^{*} A fordítás Iris Marion Young: *Justice and the politics of difference*. Chapter 2: Five Faces of Oppression. Princeton University Press, Princeton, N.J. 1990 p39-65 alapján készült.

^{**} Chicano: spanyolajkú; elsősorban mexikói származású amerikaiak hetvenes évek óta használatos megnevezése (a ford.)

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

és értelmi fogyatékosok – helyzetére való reflektálás. Célom megszerezni az elnyomás fogalmának jelentését, ahogy azt ezek a változatos politikai mozgalmak használják, valamint hogy normatív érveket szolgáltatassak a kifejezés által megnevezni kívánt jelenségek felszámolására.

Természetesen a fent említett csoportokat nem ugyanolyan mértékben és formában nyomják el. A legáltalánosabb értelemben, minden elnyomott ember képességei fejlesztésének és gyakorlásának, valamint szükségletei, gondolatai és érzelmei kifejezésének valamilyen korlátozását szenvedni el. Ebben az absztrakt értelemben minden elnyomott ember azonos helyzettel áll szemben. Ezen túl, bármilyen pontosabb értelemben, nem lehetséges egyetlen kritériumrendszer meghatározása, amely leírná a fenti csoportok elnyomott helyzetét. Ebből következően az elméletalkotók és aktivisták arra irányuló törekvései, hogy mindezen csoportok elnyomására egy közös leírást találjanak, vagy megtalálják annak meghatározó okait, gyakran vezettek terméketlen vitákhoz arról, hogy kinek az elnyomása alapvetőbb vagy súlyosabb. Azok a kontextusok, melyekben ezen csoportok tagjai használják az elnyomás kifejezést arra, hogy leírják helyzetük igazságtalanságát, arra enged következtetni, hogy az elnyomás tulajdonképpen a koncepciók és helyzetek egy családját nevezi meg, amiket én öt kategóriára osztottam: kizsákmányolás, marginalizáció, hatalomnélküliség, kulturális imperializmus és erőszak.

Ebben az írásban az elnyomás mindezen formáit fejtem ki. Mindegyik magában foglalhat vagy okozhat elosztási igazságtalanságokat, de mindegyikhez kapcsolódnak az igazságosság elosztáson túli kérdései is. A hétköznapi politikai használattal összhangban azt javaslom, hogy az elnyomás fogalmával csoportok helyzetét jellemezzük. Az elnyomás jelentésének kifejtése előtt így meg kell vizsgálnunk a társadalmi csoport fogalmát is.

Az elnyomás mint strukturális fogalom

Az egyik ok, amiért sok ember nem használná az elnyomás kifejezést a társadalmunk igazságtalanságainak leírására az, hogy nem ugyanazt értik e kifejezés alatt, mint az új társadalmi mozgalmak. Hagyományos értelmében az elnyomás egy uralkodó csoport által gyakorolt önkényuralmat jelent. Így aztán sok amerikai egyetértene a radikálisokkal abban, hogy a fekete Dél-Afrika helyzetét az apartheid alatt az elnyomás kifejezéssel jellemezzék. Az elnyomás hagyományosan a hódítás és gyarmati uralom erős konnotációit is hordozza. A hébereket elnyomták Egyiptomban, az elnyomás kifejezésének sokféle nyugati használata ezt a paradigmát tükrözi.

A meghatározó politikai diskurzus időnként az elnyomás kifejezést használja a miénktől különböző társadalmak, általában kommunista vagy névleg kommunista társadalmak leírására. Ezen az antikommunista retorikán belül a kifejezésnek mind önkényuralmi, mind gyarmati utalásai előfordulnak. Az antikommunista számára a kommunizmus pontosan egy egész nép feletti, néhány uralkodó által gyakorolt, durva önkényuralmat, és a világ meghódítására, vagyis az odáig független népek önkényuralom alá vetésére irányuló akaratot jelenti. A meghatározó politikai diskurzusban nem igazolható az elnyomás kifejezés használata saját társadalmunk leírására, mivel az elnyomás a Mások által elkövetett gonoszság.

A hatvanas és hetvenes évek új baloldali társadalmi mozgalmi azonban eltolták az elnyomás fogalmának jelentését. Ebben az új használatban, az elnyomás azokat a hátrányokat és igazságtalanságokat jelöli, amiket egyes emberek, nem egy önkényes hatalom kényszerítése miatt, hanem egy jó szándékú liberális társadalom mindennapi gyakorlatainak következményeként, szenvednek el. Ebben az új baloldali értelemben egy uralkodó csoport önkényét egy másik csoport felett, mint például Dél-Afrikában, biztosan elnyomónak kell nevezni. De az elnyomás olyan csoportokat érintő rendszeres korlátozásokra is vonatkozik,

Bevezetés

melyek nem egy zsarnok szándékainak eredményeként állnak elő. Az elnyomás ebben az értelemben inkább strukturális, mint néhány ember választásainak és elveinek az eredménye. Okai a megkérdőjelezetlen normákba, szokásokba, és szimbólumokba, az intézményi szabályok előfeltevéseibe, és ezen szabályok követésének kollektív következményeibe ágyazódnak. Marilyn Frye szavaival az elnyomás „emberek egy csoportjának vagy kategóriájának redukciója vagy immobilizációja felé ható erők és akadályok bezáruló struktúrája” (Frye, 1983a, 11. oldal). Ebben a kiterjesztett strukturális értelemben az elnyomás azon számtalan, mély igazságtalanság összessége, melyeket egyes csoportoknak kell elszenvedniük a jó szándékú emberek egyszerű interakcióinak, a média és a kulturális élet sztereotípiáinak, a bürokratikus hierarchia illetve a piaci mechanizmusok strukturális sajátágaiban megnyilvánuló gyakran tudattalan feltételezéseknek és reakcióknak – röviden a mindennapi élet normális folyamatainak következményeként. Nem tudjuk ezt a strukturális elnyomást az uralkodók eltávolításával, vagy néhány új törvény meghozatalával megszüntetni, mivel az elnyomást módszeresen újratermelik a jelentős gazdasági, politikai és kulturális intézmények.

Az elnyomás szisztematikusan voltából következik, hogy az elnyomott csoportnak nem feleltethető meg szükség szerűen egy elnyomó csoport. Bár a strukturális elnyomáshoz hozzátartoznak a csoportközi viszonyok, ezek a viszonyok nem írhatók le az egyik csoport másik által történő tudatos és szándékos elnyomásának paradigmája segítségével. Foucault (1977) javaslata szerint ahhoz, hogy megértsük a hatalom jelentését és működését a modern társadalomban, meg kell haladnunk a hatalom szuverenitásként elképzelt modelljét – egy diadikus viszonyt uralkodó és alattvaló között –, és helyette a hatalom gyakorlását, mint az oktatás, a bürokratikus koordináció, a fogyasztói javak, az orvosságok, stb. termelésének és elosztásának gyakran liberális és „humánus” gyakorlatát kell elemezni. Számtalan egyén tudatos cselekedetei naponta járulnak hozzá az elnyomás fenntartásához és újratermeléséhez, ezek az emberek azonban általában egyszerűen végzik a munkájukat, élnek az életüket, és magukra nem mint az elnyomás megvalósítóira gondolnak.

Nem azt állítom, hogy az elnyomás rendszerén belül egyes emberek nem bántalmaznak másokat, az elnyomott csoportok tagjait. A megerőszkolt nő, a megvert fekete fiatal, a sztrájk során kizárt munkás, az utcán zaklatott meleg férfi azonosítható cselekvők szándékos cselekedeteinek áldozata. Azt sem szándékozom tagadni, hogy bizonyos csoportok kedvezményezettjei más csoportok elnyomásának, és ezáltal érdekükben áll azok elnyomásának folytatódása: minden egyes elnyomott csoporthoz tartozik egy olyan csoport, amely kiváltságos e másikkal képest.

Az elnyomás fogalma a radikálisok között a hatvanas évek óta jelen van, részben reakcióként azon marxista próbálkozásokra, hogy redukálják a rasszizmus és szexizmus igazságtalanságait az osztályuralom és a burzsoá ideológia következményeire. A faji, szexuális, életkor szerinti diszkrimináció, a homofóbia némely társadalmi mozgalom véleménye szerint az elnyomás különböző formái, melyek saját, az osztálydinamikától független dinamikával rendelkeznek, annak ellenére, hogy néhol kimutathatók kapcsolatok az osztályelnyomással. Az elmúlt tíz évben a szocialisták, feministák és antirasszista aktivisták között lezajlott – gyakran meglehetősen heves – vitákból az a konszenzus kezd kibontakozni, hogy társadalmunkban számos különböző csoportot kell elnyomottnak tekinteni, és az elnyomás egyik formájának sem lehet oksági vagy morális elsőbbséget tulajdonítani (lásd Gottlieb, 1987). Ugyanez a vita vezetett annak az elismeréséhez is, hogy a csoportkülönbségek az egyéni életeteket számtalan módon metszik, ennek következtében különböző módon tartalmazhatnak kiváltságot és elnyomást ugyanazon személy részére. Csak az elnyomás fogalmának sokszínű kifejtése képes megragadni ezeket a felismeréseket.

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

Ennek megfelelően, az alábbiakban az elnyomás öt arcának elemzését adom, mint a kategóriák és megkülönböztetések egy hasznos rendszerét, amely átfogó abban az értelemben, hogy lefedi az összes csoportot, amelyek elnyomásáról az új baloldali mozgalmak beszélnek, valamint magába foglalja elnyomásuk minden formáját. Az elnyomás öt arcát ezen csoportok helyzetének elemzésén keresztül vázolom fel. Mivel a csoportok elnyomása különböző tényezőkből vagy tényezők bizonyos kombinációjából áll össze, az elnyomás redukálhatatlan: nem hiszem, hogy lehetséges neki definíciót adni. Az ebben a fejezetben megfogalmazott öt kategória azonban alkalmas arra, hogy leírja bármely csoport elnyomását, és hogy más csoportok elnyomásával való hasonlóságait és különbségeit megragadja. Fel kell azonban először tennünk a kérdést, mit értünk egy csoporton.

A társadalmi csoport fogalma

Az elnyomás strukturális jelenségekre utal, amelyek immobilizálnak vagy leértékelnek egy csoportot. De mi az, hogy csoport? A mindennapi beszéd olyan társadalmi csoportok alapján tesz különbséget az emberek között, mint nők és férfiak, korosztály szerinti csoportok, faji és etnikai csoportok, vallási csoportok, stb. Ezen társadalmi csoportok nem egyszerűen az emberek csoportjai, mivel sokkal alapvetőbb módon kapcsolódnak az emberek identitásához, mint csupán az odatartozás. A kollektivitás meghatározott fajtái, amelyeknek fontos következményei vannak az emberek saját magukról és másokról kialakított képét illetően. Ennek ellenére sem a társadalomelmélet, sem a filozófia nem rendelkezik a társadalmi csoport tiszta és kifejezett fogalmával (lásd Turner et al., 1987).

A társadalmi csoport az emberek olyan kollektívája, amely legalább egy másik csoporttól különbözik kulturális formáiban, gyakorlataiban vagy életvitelében. Egy csoport tagjai vonzódnak egymáshoz hasonló tapasztalataik, vagy életmódjuk miatt, és ez arra készíti őket, hogy inkább egymással vagy legalábbis egymással másként alakítsanak ki kapcsolatokat, mint azokkal, akiket a csoporthoz nem tartozóként azonosítanak.

A csoport társadalmi viszonyok kifejeződése; egy csoport csak legalább egy másik csoporttal vett viszonyában létezik. A csoportazonosítás tehát olyan azonos társadalomhoz tartozó társadalmi kollektívák találkozásakor és interakciójukor jelentkezik, amelyek különbséget tapasztalnak életmódjuk és kapcsolódási formáik között.

Egy amerikai indián csoport tagjai például magukra mint „az emberekre” gondoltak, mindaddig, míg kizárólag csak maguk között teremtettek kapcsolatokat. A találkozás más amerikai indiánokkal létrehozta a különbözőség tudatát; a kívülállókát csoportként nevezték meg, s az első csoport magát is csoportként kezdte látni. Társadalmi csoportok azonban nemcsak a különböző társadalmak találkozásából születnek. A társadalmi folyamatok is elkülönítenek csoportokat egy adott társadalmon belül. A munka nemi alapon történő megosztása például létrehozta a nők és férfiak társadalmi csoportját minden ismert társadalomban. Az egyes nemek tagjai, annak alapján, amit tesznek vagy tapasztalnak, rendelkeznek bizonyos affinitással csoportjuk más tagjai iránt, és még akkor is megkülönböztetik magukat a másik nemtől, ha mindkét nem tagjai úgy gondolják, sok minden közös bennük a másik nem tagjaival, ugyanahhoz a társadalomhoz tartoznak.

A politikai filozófiában jellegzetesen nincs helye a társadalmi csoport fogalmának. Amikor filozófusok vagy politikai gondolkodók tárgyalnak csoportokról, hajlamosak őket vagy az összesített [aggregate] modell, vagy a társasági [associate] modell alapján felfogni; mindkettő módszertani individualista elképzelés. Ebből kifolyólag ahhoz, hogy eljussunk a társadalmi csoport számunkra megfelelő fogalmához, hasznos lehet a társadalmi csoportot összevetni az összesített és a társasági modellel.

Összesítesen az emberek egy adott tulajdonság alapján történő besorolását értjük. Az embereket számtalan tulajdonság alapján lehet összesíteni – legyen az a szemük színe,

Bevezetés

autójuk típusa vagy az utca, ahol laknak. Néhányan a társadalmunkban érzelmi és társadalmi jellegzetességgel bíró csoportokat összesítéseként fogják fel, azaz mint az emberek bizonyos tulajdonságok alapján, mint a bőrszín, nemi szervek, életkor, történő esetleges felosztását. George Sher például a társadalmi csoportokat, mint összesítéseket kezeli, és ezen besorolások esetlegességet indokként használja, arra, hogy ne szánjon különleges figyelmet a csoportokra. „Valójában annyi csoport van, ahány kombinációja létezik az embereknek; és amennyiben követeléseket támasztunk a faji, szexuális és egyéb erősen szembetűnő csoportok egyenlő bánásmódban való részesítésére, míg a többi csoporttal szemben ezt nem tesszük meg, az eredmény merő favorizálás lesz” (Sher, 1987a, 256. oldal).

Az „erősen szembetűnő” társadalmi csoportok, mint például a feketék és a nők azonban különböznek az összesítésektől vagy az „emberek egyszerű kombinációtól” (lásd French 1975; Friedman és May, 1985; May, 1987, 1. fejezet). A társadalmi csoportot ugyanis alapvetően nem a közös tulajdonságok, hanem egyfajta identitás-tudat határozza meg. Ami a fekete amerikaiakat mint társadalmi csoportot meghatározza, az alapvetően nem a bőrszínük; egyes világos bőrű emberek feketeként határozzák meg magukat. Bár időnként objektív tulajdonságok szükségszerű feltételei önmagunk vagy mások adott társadalmi csoportba sorolásához, egy bizonyos társadalmi státusszal való azonosulás – ezen társadalmi státusznak a termékeként előálló közös narratíva és az ön-azonosulás – határozza meg a csoportot csoportként.

A társadalmi csoportok nem az egyénektől függetlenül létező entitások, de nem is csupán egyéneknek az identitásukra nézve külsődleges vagy véletlenszerű tulajdonságaik alapján történik esetleges csoportosításuk. A társadalmi csoportok létezésének elismerése nem járul hozzá a kollektívák eltárgyasításához, ahogy azt egyesek állítanák. Az emberek identitását részben a csoport által hordozott jelentéstartalmak alkotják, azaz a csoport tagjai által magukénak vallott kulturális formák, társadalmi helyzetek és történelem, mivel ezeket a jelentéstartalmakat vagy rájuk erőltették, vagy ők maguk hozták létre, esetleg mindkettő (vesd össze Fiss, 1976). A csoportok nem mint szubsztanciák valóságosak, hanem mint társadalmi kapcsolatok bizonyos formái (vesd össze May, 1987, 22-23. oldal).

A moralisták és politikai filozófusok a társadalmi csoportok kérdését hajlamosak összesítések helyett társaságokként elképzelni, ugyanúgy megkerülve ezzel a kérdés lényegét. (pl. French, 1975; May, 1987, 1. fejezet). Társaság alatt egy formálisan szervezett intézményt értenek, mint például egy klub, vállalat, politikai párt, egyház, egyetem vagy egyesület. A csoportok összesített modelljével szemben a társasági modell felismeri, hogy a csoportokat sajátos gyakorlatok és kapcsolati formák határozzák meg. Ennek ellenére egy tekintetben ugyanolyan problémás, mint az összesített modell. Ez utóbbi az egyént a csoportnál előbbre valóként fogja fel, mivel a társadalmi csoportot csupán az egyénekhez tartozó tulajdonságok halmazára egyszerűsíti le. A társasági modell implicit módon szintén ontológiailag előbbre valónak fogja fel az egyént a közösséghez képest, hiszen az egyének hozzák létre közösségeiket, a közösségek egyénekből állnak.

A társadalmi viszonyok szerződéses modellje megfelelő a társaságok megértésére, de a csoportokéra nem. Az egyének társaságokat alapítanak, érett személyek jönnek össze, szabályokat, pozíciókat és hivatalokat hoznak létre. Az egyének viszonya a társaságokhoz általában önkéntes, de még ha nem is, a személy akkor is általában belépett a társaságba. Az egyén elsődlegesebb a társaságnál abban az értelemben is, hogy a személy identitását és öntudatát általában a társasági tagság előtről származónak, attól relatíve függetlennek tekintik.

A csoportok ezzel szemben meghatározzák az egyéneket. Egy személy egyedi történeti tudatát, vonzódásait és elkülönüléseit, még érvelésének, értékelésének és

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

érzelemkifejezésének módját is részben a csoport-hovatartozásai határozzák meg. Ez nem azt jelenti, hogy az embereknek nincs egyéni stílusuk, vagy hogy nem tudnak felül emelkedni, vagy elutasítani egy csoportidentitást. Azt sem gondolhatjuk, hogy az egyéneknek nem léteznek ezen csoportidentitásoktól független jellemzőik.

Ahogy arra az előzőekben rámutattam, az igazságosság több kortárs elméletének háttérében lévő társadalmi ontológia módszertani individualista vagy atomista. Azt feltételezi, hogy az egyén ontológiailag előbbre való a társadalomnál. Ez az individualista társadalmi ontológia általában együtt jár az énnel mint függetlennek a normatív elképzelésével. A hiteles én független, egységes, szabad, és önmaga által meghatározott, nem függ a történelemtől és a közösségektől, élettervét teljes mértékben maga választja meg.

A poszt-strukturalista filozófia egyik fő eredménye az volt, hogy leleplezte az egységes, önmagát teremtő szubjektumnak ezt a metafizikáját – amely az alanyt mint egy önálló eredetet, mint egy alapvető szubsztanciát állítja be, amihez csak esetlegesen kapcsolódhatnak a nem, nemzetiség, családi szerep, intellektuális álláspont, stb. jellemzői. A szubjektum ilyen formában történő elképzelése feltételezi a tudatnak a nyelven és a szubjektum környezetét képező társadalmi interakciókon kívüliként, azt megelőzőként történő felfogását. A filozófia több aktuális áramlata kérdőjelezi meg ezt a mélyen gyökerező kartezianus előfeltevést. A lacani pszichoanalízis és az általa befolyásolt társadalmi és filozófiai elmélet például az ént a nyelvi pozicionálás eredményeként fogja fel, amely mindig a más emberekkel vett konkrét kapcsolatok és azok kevert identitásainak kontextusához kötődik (Coward és Ellis, 1977). Az én a társadalmi folyamatok terméke és nem azok eredete.

Egészen más nézőpontból ugyan, de Habermas is jelzi, hogy a kommunikatív cselekvés elméletének is meg kell kérdőjeleznie a „tudatosság filozófiáját”, amely a társadalmi viszonyok ontológiai eredeteként jelöli meg a tudatos egokat. A kommunikatív cselekvés elmélete az egyéni identitást nem eredetként, hanem a nyelvi és gyakorlati interakciók termékeként képzelel el (Habermas, 1987, 3-40 oldalak). Ahogy Stephen Epstein írja, az identitás „az individualitás egy szocializált érzése, az egyénnek a társadalmi kategóriákhoz való viszonyával kapcsolatos önképek – amik magukba foglalnak az énről feltételezetten mások által alkotott nézeteket is – belső rendezettség. Az identitás a társas viszonyok, a meghatározó másokkal való találkozás és ezen találkozások feldolgozása, illetve a közösségekbe történő integráció során áll elő” (Epstein, 1987, 29. oldal). A csoport-kategorizáció és a normák az egyéni identitás fontos összetevői (lásd Turner et al., 1987).

Egy személy csatlakozik egy társasághoz, és még, ha a benne való tagság alapvető hatással is van az ember életére, akkor sem fogja a saját identitását úgy meghatározni ezzel a tagsággal, mint ahogy azt mondjuk navaho indiánságának vállalásával teszi. A csoport-hovatartozás azonban rendelkezik a Martin Heidegger (1962) által „belevettség”-nek nevezett jellemzővel: az ember tagként találja magát egy csoportban, amit az ember úgy tapasztal meg, mint ami már mindig is létezett. Identitásunk nagyrészt mások ítéletei alapján határozódik meg, s ez adott tulajdonságokkal, sztereotípiákkal, normákkal ruházott csoportokkal történő azonosításon keresztül működik.

A csoport-hovatartozás belevettségéből nem következik, hogy az ember nem hagyhat el egy csoportot, vagy hogy nem csatlakozhat újakhoz. Sok nő lesz lesbikus az után, hogy először a heteroszexualitással azonosul. Bárki, aki elég ideig él, öreg lesz. Ezek az esetek pontosan azért példázzák a belevettséget, mert a csoport-hovatartozásban bekövetkezett ilyen változásokat az emberek mint saját identitásuk megváltozását tapasztalják meg. Az sem következik a csoport affinitás belevettségéből, hogy az ember nem határozhatja meg a csoportidentitás jelentését saját maga számára: azok, akik azonosulnak egy csoporttal, újradefiniálják a csoportidentitás jelentését és normáit. A

Bevezetés

későbbiekben azt fogom megmutatni, hogy az elnyomott csoportok hogyan próbáltak meg pontosan ilyen újradefiniáláson keresztül szembeszállni elnyomásukkal. A lényeg most csupán annyi, hogy az ember először adottként talál egy csoportidentitást, és aztán veszi azt fel egy meghatározott módon. Csoportok létrejönnek ugyan, de soha nem alapítják őket.

A csoportok, ahogy mondtam, csak más csoportokkal vett viszonyukban léteznek. Egy csoportot azonosíthatnak kívülállóknak anélkül, hogy az így azonosítottaknak bármiféle különleges tudata lenne önmagukról, mint csoportról. Időnként egy csoport csak azért jön létre, mert egy csoport kizárja és megbélyegzi emberek egy kategóriáját, és az így megbélyegezettek csak lassan kezdik magukat, mint csoporttagokat azonosítani, a közös elnyomásuk alapján. Vichy Franciaországban például a zsidók, akik annyira asszimilálódtak, hogy nem rendelkeztek semmilyen különlegesen zsidó identitással, zsidóként lettek megbélyegezve, és egy adott társadalmi státusszal ellátva a többiek által. Ezek az emberek „felfedezték” magukat, mint zsidókat, és ezután alakítottak ki egy csoportidentitást és egymás iránti vonzódást (lásd Sartre, 1948). Egy személy csoportidentitásai lehetnek életének csupán hátterei vagy horizontjai, csak bizonyos interaktív kontextusokban kerülnek előtérbe.

A csoportok összesített modelljének talaján állva az emberek azt gondolhatják, hogy a társadalmi csoportok provokáló fikciók, amik esetleges tulajdonságokat esszencializálnak. Ebből a nézőpontból nézve az előítélet, sztereotipizálás, diszkrimináció és kizárás problémái azért léteznek, mert egyes emberek tévesen azt hiszik, hogy csoportazonosulás alapján van különbség a tagok képességei, temperamentuma és erényei között. Az egyéneknek és egymáshoz való viszonyuknak ez a fajta individualista felfogása hajlamos az elnyomást a csoportazonosítással azonosítani. Az elnyomás ezen nézőpont szerint a csoportokba osztás velejárója. Mivel mások csoportként azonosítják őket, ki vannak zárva és megvetettek. Az elnyomás megszüntetése így a csoportok megszüntetését igényli. Az emberekkel egyénként kell bánni és nem mint csoportok tagjaikként, és meg kell engedni nekik, hogy szabadon alakíthassák életüket sztereotípiák és csoportnormák nélkül.

Ez a könyv nem ezen az állásponton van. Bár egyetértek azzal, hogy az egyéneknek lehetővé kellene tenni, hogy életterveiket a maguk módján valósítsák meg, butaság tagadni a csoportok valóságosságát. A helyi kötődések és előírt identitások csökkenésének modern mítosza ellenére a csoportkülönbségek a modern társadalomban is jellemzőek maradtak. Ahogy a piacok és a társadalmi adminisztráció világ méreteiben egyre sűrűbbé szövi a társadalmi interdependencia hálóját, és ahogy egyre több ember találkozik idegenként egymással a városokban és vidéken, az emberek megtartják és megújítják etnikai, helyi, korosztályi, nemi és foglalkozási csoport szerinti azonosulásait, újakat alakítanak ki a találkozások során (vesd össze Ross, 1980, 19. oldal; Rotschild, 1981, 130. oldal). Még ha elnyomott csoporthoz tartoznak is, az emberek csoportidentitásai gyakran fontosak számukra. Úgy hiszem, hogy a csoportkülönbségek elkerülhetetlen és kívánatos vonásai a modern társadalmi folyamatoknak. A társadalmi igazságosság nem a különbség felszámolását igényli, hanem olyan intézményeket, amelyek elnyomás nélkül teszik lehetővé a csoportkülönbségek újratermelését és tiszteletét.

Bár némely csoport az elnyomásból kifolyólag alakult ki, valamint sok csoportközi interakció a kiváltságok és elnyomások kapcsolatai strukturálnak, a csoportkülönbségek önmagukban nem elnyomó természetűek. Nincs minden csoport elnyomva. Az Egyesült Államokban a római katolikusok társadalmi csoportot alkotnak, különálló szokásokkal és egymás iránti vonzódással, mégsem tekinthetők elnyomott csoportnak. Egy csoport elnyomása a későbbiekben kifejtésre került társadalmi gyakorlatoknak való kitettségükben áll.

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

Az a nézet, hogy a csoportok fikciók, valóban fontos antideterminista, antiesszencialista gondolatot hordoz. Az elnyomás gyakran a csoportkülönbségek megváltoztathatatlan, esszencialista természetű felfogása révén megy végbe, amely meghatározza, hogy a csoporttagok mit érdemelnek vagy mire képesek, és amely a csoportok közti minden hasonlóságot vagy közös tulajdonságot figyelmen kívül hagyva, hermetikusan elzárja őket egymástól. Ahhoz, hogy megerősítsük az elnyomás nélküli társadalmi csoportkülönbségek lehetőségét, sokkal viszonylagosabb és változékonyabb formában kell felfognunk a csoportokat.

Bár a vonzódások és megkülönböztetések társadalmi folyamatai csoportokat eredményeznek, nem ruházzák fel ezen csoportokat alapvető lényegiséggel. Egy csoport tagjainak nincs közös természete. A csoportok, mivel folyamatok eredményei, változékonyak, létrejönnek és el is tűnnek. Homoszexuális gyakorlatok például sok társadalomban és történelmi periódusban léteztek. A csoportként azonosított – és egyben azonosuló – meleg férfiak és leszbikusok azonban csak a huszadik században tűntek fel (lásd Ferguson, 1989, 9. fejezet; Altman, 1981).

A társadalmi viszonyokból és folyamatokból létrejövő csoportkülönbségek gyakran ellentmondanak egymásnak. Különösen a nagy, komplex és erősen differenciált társadalmakban a társadalmi csoportok nem lehetnek homogének, belső differenciáltságukban tükrözik a szélesebb társadalom többi csoportját. A mai amerikai társadalomban a feketék nem egy egyszerű, közös életet élő, egységes csoport. Mint más faji és etnikai csoportok, ők is differenciáltak korosztály, nem, osztály, szexualitás, régió és nemzetiség szerint, ezek bármelyike meghatározó csoportidentitássá válhat egy adott kontextusban.

A csoportkülönbségeknek ez a fajta többszörös, egymást metsző, változékony és változó felfogása feltételezi az autonóm, egységes én egy másik kritikáját is. A miénkhez hasonló komplex, erősen differenciált társadalmakban az ember többszörös csoportazonosulással rendelkezik. Az sem kizárt, hogy kultúrája, kilátásai és csoporttagságaiból adódó kiváltságos és elnyomásos viszonyai nincsenek összhangban egymással. Ebből kifolyólag a részben csoportaffinitásaik és kapcsolataik által meghatározott egyes egyéneket lehetetlen egységesíteni, ők maguk heterogének és nem szükségszerűen koherensek.

Az elnyomás arcai

Kizsákmányolás

Marx kizsákmányolás elméletének elsődleges célja, hogy megmagyarázza, hogyan létezhet osztálystruktúra a törvények és normák által megerősített osztálykülönbségek nélkül. A prekapitalista társadalmakban az uralom nyílt és közvetlen politikai eszközökön keresztül valósult meg. Mind a rabszolgatartó társadalomban, mind a feudális társadalomban a mások munkatermékének elsajátításához fűződő jog részben meghatározza az osztálykiváltságokat. Ezek a társadalmak a természetes alacsonyabb- és felsőbb rendűség ideológiájával legitimálják az osztálykülönbségeket.

A kapitalista társadalom ezzel szemben eltörli a hagyományos, jogilag megerősített osztálykülönbségeket, és az emberek törvényes szabadságába vetett hitet hirdeti. A munkások szabadon lépnek szerződéses viszonyba a munkaadókkal, cserébe fizetést kapnak; a törvény vagy szokás semmilyen formális mechanizmusa nem kényszeríti őket arra, hogy annak a munkaadónak vagy bármilyen munkaadónak dolgozzanak. Így áll elő a kapitalizmus rejtélye: ha mindenki formálisan szabad, hogyan lehetséges az osztályuralom? Miért maradnak fenn osztálykülönbségek a gazdagok (a termelőeszközök birtokosai) és a nekik dolgozó emberek tömegei között? A kizsákmányolás elmélete megválaszolja ezt a kérdést.

Bevezetés

A profit, a tőkés hatalom és gazdagság alapja rejtély marad, ha azt feltételezzük, hogy a piacon a javak az értékük szerint kerülnek cserére. A munkaérték elmélet eloszlátja ezt a rejtélyt. Minden jószág értéke az előállításához szükséges munkaidő függvénye. A munkaező az egyetlen jószág, amely elfogyasztása során új értéket hoz létre. A profit az elvégzett munka értéke és a kapitalista által megvásárolt munkavégző képesség értéke közti különbségből adódik. A profit csak azért lehetséges, mert a tőke tulajdonosa elsajátítja az termelés során előállított értéktobblet.

Az elmúlt években marxista tudósok jelentős nyilvános vitát folytattak a kizsákmányolás jelen leírását lehetővé tevő munkaérték elmélet alkalmazhatóságáról (lásd Wolff, 1984, 4. fejezet). John Roemer (1982) például a kizsákmányolás olyan elméletét dolgozta ki, amely – állítása szerint – megőrzi Marx elméletének elméleti és gyakorlati céljait, de mindezt anélkül, hogy különbséget tételezne az értékek és az árak között, s korlátozná az absztrakt munka fogalma. Nem célom, hogy technikai-gazdasági vitákba bonyolódjak, csupán a kizsákmányolás fogalmának helyét szeretném jelezni az elnyomás általam szorgalmazott felfogásában.

Marx kizsákmányolási elméletéből hiányzik az explicit normatív jelentés, bár a munkások kizsákmányolására vonatkozó kijelentés mind normatív, mind deskriptív tartalommal is bír (Buchanan, 1982, 3. fejezet). C. B. Macpherson (1973, 3. fejezet) sokkal egyértelműbben normatív formában rekonstruálja a kizsákmányolás ezen elméletét. A kapitalista társadalom igazságtalansága abban áll, hogy egyes emberek a képességeiket más emberek irányítása alatt, azok céljainak megfelelően és azok javára gyakorolják. A termelőeszközök magántulajdonán valamint a munka és javak megvásárlásának képességét elosztó piacon keresztül a kapitalizmus szisztematikusan ruházza át egyes emberek hatalmát másokra, ezáltal fokozva az utóbbiak hatalmát. A hatalom átruházásának ezen folyamatai során, Macpherson szerint, a tőkés osztály megszerzi és fenntartja azt a képességét, hogy előnyöket nyerjen ki a munkásokból. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a munkások hatalma a tőkésekre száll, hanem arról is, hogy a munkások hatalma az átruházás mértékénél jobban csökken, hiszen a munkások anyagi megfosztottságot és az irányítás elvesztését egyszerre szenvedik el, önbecsülés fontos elemétől fosztják meg őket. Az igazságosság tehát szükségessé teszi az ezen átruházási folyamatot lehetővé tevő és megerősítő intézményi formák megszüntetését. Olyan intézményi formákkal kell helyettesíteni őket, amelyek mindenki számára lehetővé teszik, hogy képességeiket olyan formában fejlesszék és használják, ami nemhogy korlátozza, hanem éppen hogy segíti mások hasonló fejlődését.

A kizsákmányolás fogalmában kifejeződő központi meglátás tehát az, hogy az elnyomás egy társadalmi csoport munkájának egy másik csoport javára történő átruházásának állandó folyamata által történik. Az osztálykülönbségek igazságtalansága nem csak abban az elosztási tényben áll, hogy egyes embereknek nagy vagyonuk van, míg a legtöbb embernek kicsi (vesd össze Buchanan, 1982, 44-49 oldalak; Holmstrom, 1977). A kizsákmányolás egy társadalmi csoportok közötti strukturális viszonyt testesít meg. A mi számít munkának?, ki csinál?, mit?, kinek?, hogyan jutalmaznak a munkát? kérdésekre adandó válaszokat irányító társadalmi szabályok, valamint a munkatermek elsajátításának társadalmi folyamata hatalmi és egyenlőtlenségi viszonyok megtestesülésének irányába hat. Ezeket a viszonyokat szisztematikusan termelik és újratermelik, a nincstelének energiáját folyamatosan felhasználják, hogy a tehetősebbek hatalmát, státusát és vagyonát fenntartsák és fokozzák.

Sok író érvelt meggyőzően amellet, hogy a kizsákmányolás marxi fogalma túl szűk, és nem foglalja magában az uralom és elnyomás minden formáját (Giddens, 1981, 242. oldal; Brittan és Maynard, 1984, 93. oldal; Murphy 1985; Bowles és Gintis, 1986, 20-24 oldalak). A marxista osztályelmélet például képtelen megmagyarázni a nemi és faji elnyomás fontos

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

jelenségeit. Azt jelenti-e ez, hogy a nemi és faji elnyomás nem kizsákmányoló jellegű, és hogy teljesen különálló kategóriákat kéne fenntartanunk ezeknek az elnyomásoknak? Vagy kiszélesíthetjük-e a kizsákmányolás fogalmát úgy, hogy abba olyan más módok is beletartozzanak, amelyek során az egyik csoport munka és energia kibocsátása egy másiknak válik a javára, újratermelve ezáltal a köztük fennálló uralmi viszonyt?

A feministáknak nem okozott komoly nehézséget, hogy kimutassák, a nők elnyomása részben a hatalom férfiakra történő szisztematikus és viszonzatlan átruházásából adódik. A nők elnyomása nem csupán a státusz-, hatalom- és vagyonbeli egyenlőtlenségekből áll, ami a kiváltságos tevékenységekből való kirekesztettségük eredménye. A férfiak szabadsága, hatalma, státusza és önmegvalósítása pontosan azért lehetséges, mert a nők dolgoznak nekik. A nemi kizsákmányolásról két szempontból beszélhetünk: egyrészt az anyagi munka eredményének, másrészt a szexuális és érzelmi „szolgáltatások” átruházásának kapcsán.

Christine Delphy (1984) például a házasságot, mint osztályviszonyt írja le, amelyben férfiak összehasonlítható viszonzszolgáltatás nélkül húznak hasznot a nők munkájából. Egyértelművé teszi, hogy a kizsákmányolás nem egyszerűen a házimunkákat foglalja magában, hiszen ez különböző feladatokat jelenthet, hanem abból a tényből adódik, hogy olyan valaki számára végzik a feladatokat, akitől függő helyzetben vannak. Így például a világon a legtöbb mezőgazdasági termelési rendszerben a férfiak viszik a piacra a javukat, amiket a nők termeltek; ráadásul általában kizárólag a férfiak státuszát és vagyonát gyarapítja az elvégzett munka.

Ann Ferguson (1979, 1984, 1989, 4. fejezet) a nők energiáinak férfiakra történő átruházásának egy másik formáját azonosítja. A nők a gyermekeket és a férfiakat érzelmi gondoskodással, valamint a férfiakat szexuális kielégüléssel látják el, viszonzásul azonban viszonylag keveset kapnak ebből a férfiaktól (vesd össze Brittan és Maynard, 142-48 oldalak). A nők nemi szocializációja általában a férfiaknál figyelmesebbé tesz minket az interaktív dinamikák iránt, tapasztaltabbá az emberek érzéseiről empátia és támogatás nyújtásában, valamint az interaktív feszültségek elsimításában. Mind a férfiak, mind a nők a nőkben látják személyes életük letéteményeseit, a nők azonban gyakran panaszkodnak, hogy nem kapják meg ugyanezt, amikor a férfiakhoz fordulnak érzelmi támogatásért (Easton, 1978). A heteroszexualitás normái ráadásul a férfiak gyönyöre köré épülnek, ebből kifolyólag sok nő alig kap kielégülést a férfakkal folytatott szexuális tevékenységekből (Gottlieb, 1984).

A nemi kizsákmányolás legtöbb feminista elmélete a patriarchális család intézményi struktúrájára koncentrált. Mostanában azonban a feministák elkezdték felfedezni a nemi kizsákmányolás modern munkahelyen és államon keresztül megtestesülő viszonyait. Carol Brown amellet érvel, hogy mivel a férfiak kivonták magukat a gyermekek iránti felelősség alól, sok nőnek az államtól vált függővé a megélhetése, mivel ők továbbra is majdnem teljes felelősséget vállalnak a gyermeknevelésben (Brown, 1981; vesd össze Boris és Bardaglio, 1983; A. Ferguson, 1984). Ez a női házimunka kizsákmányolásának új, állami intézmények által közvetített, rendszerét hozza létre, melyet ő közpatriarchátusnak nevez.

A huszadik századi kapitalista gazdaságokban a női munkaerőt egyre nagyobb mértékben foglalkoztató munkahelyek, a nemi kizsákmányolás másik fontos területét adják. David Alexander (1987) amellet érvel, hogy a nőies munkák tipikusan nemi alapú feladatokat tartalmaznak, szexuális szolgáltatások nyújtását, ápolást, mások testének gondozását vagy munkahelyi feszültségek elsimítását. Így a nők energiája mások – általában férfiak – státuszát növelő, másokat kielégítő vagy megnyugtató munkákban kerül felhasználásra; a pincérnők, egyházi dolgozók, nővérek és más gondozók ilyen nemi alapú munkák gyakran észrevétlenek és alulkompenzáltak maradnak.

Bevezetés

Összefoglalásként, a nők marxista értelemben annyiban kizsákmányoltak, amennyiben bér munkásnak számítanak. Egyesek amellett érveltek, hogy a női házimunka is egyfajta osztály-kizsákmányolást jelent, hiszen az így elvégzett munkát a család öszzbére fedezi. A nők azonban csoportként a nemi kizsákmányolás speciális formáinak vannak kitéve, amelyek során energiájuk és hatalmuk, gyakran észrevétlenül és elismerés nélkül, a férfiak javára használdók el, akik így fontosabb és kreatívabb munkát végezhetnek, növelhetik státuszukat vagy környezetük minőségét, és élvezhetik a nők által biztosított szexuális vagy érzelmi szolgáltatásokat.

A faj az osztályhoz és a nemhez hasonló alapvető struktúrája az elnyomásnak. Mik a kizsákmányolás faj-specifikus formái? Kétség sem fér hozzá, hogy az Egyesült Államokban a fajnak beállított csoportok, különösen a feketék és a latinok* ki vannak téve a szegmentált munkaerőpiacból fakadó fokozott tőkés kizsákmányolásnak, ami hajlamos a képzett, magas fizetésű, szakszervezeti munkákat a fehéreknek fenntartani. Erőtéljes vita övezi azt a kérdést, ez a „szuperkizsákmányolás” a teljes fehér népességnek, vagy csak a tőkés osztálynak kedvez (lásd Reich, 1981). Én itt nem szándékozom belépni ebbe a vitába.

Függetlenül attól, hogy valaki hogyan foglal állást a fajnak beállított csoportok tőkés kizsákmányolásáról szóló fentebb felvázolt vitában, a fő kérdés az marad, vajon lehetséges-e a nemi kizsákmányolással analóg fajilag specifikus kizsákmányolást azonosítani. Úgy gondolom, az alantas munka kategóriája lehetővé tenné ezt a felfogást. Eredete alapján az alantas [menial] szó a szolgáltók munkáját jelöli. Ahol rasszizmus van, ott létezik az a feltevés, hogy az elnyomott faji csoportok tagjai a kiváltságos csoport tagjainak, vagy azok közül néhányának, a szolgáltói vagy legalább is annak kéne lenniük. A legtöbb fehér rasszista társadalomban ez azt jelenti, hogy sok fehér embernek van sötét- vagy sárgabőrű szolgáltója. Az Egyesült Államokban a mai napig jelentős a házi kisegítő személyzet faji strukturáltsága. Az Egyesült Államokban mára azonban a legtöbb szolgáltatás nyilvánossá vált: bárkinek lehetnek szolgáltói, aki egy jó hotelbe vagy jó étterembe megy. A szolgáltók gyakran vesznek részt az üzleti vezetők, állami tisztségviselők és más magas beosztású diplomások mindennapi – és éjszakai – elfoglaltságaiban. Társadalmunkban továbbra is erős az a kulturális előírás, hogy a szolgáltói munkákat – boy, portás, szobalány, kalauz, stb. – feketé vagy latino munkásokkal töltsék fel.

Az alantas munka azonban általában nem csak a kiszolgálásra utal, hanem minden szolgai, képzetlen, alacsonyan fizetett, függetlenséget nélkülöző munkára is, amelyben valaki emberek utasításainak van kitéve. Az alantas munka általában kisegítő munka, mások munkavégzéséhez szükséges, ahol ezek a mások kapnak elsődleges elismerést a munka elvégzéséért. A segéd munkásokat egy építkezésen például a hegesztők, villanszerelők, asztalosok és más képzett munkások ugráltatják, az elvégzett munkáért járó elismerést azonban csak az utóbbiak kapják meg. Az Egyesült Államokban a faji diszkrimináció valaha a feketéknek, chikanoknak, amerikai indiánoknak és kínaiaknak tartotta fenn az alantas munkákat, amik a mai napig általában a fekete és latino munkásokhoz kötődnek (Symanski, 1985). Az alantas munka ezen kategóriáját mint a fajspecifikus kizsákmányolás egy formáját, ideiglenes, felderítésre váró kategóriának számom.

A kizsákmányolás igazságtalanságát leggyakrabban egy elosztási modell keretei között értelmezik. Például Bruce Ackerman, bár nem ad egyértelmű definíciót, úgy tűnik „kizsákmányolás” alatt a vagyon, a bevétel és más erőforrások csoport alapú és strukturálisan fennmaradó súlyosan egyenlőtlen elosztását érti (Ackerman, 1980, 8. fejezet). John Roemer definíciója a kizsákmányolásra szűkebb és sokkal szigorúbb: „Egy cselekvő akkor van

* Latino: dél-amerikai származású amerikaiak legtágabb megjelölése (a ford.)

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

kizsákmányolva, ha a társadalom nettó termelésének egy megvalósítható elosztásában, az általa kapható bármelyik jószágkosárban megtestesülő munka mennyisége, kevesebb, mint az általa kibocsátott munka” (Roemer, 1982, 122. oldal). Ez a definíció is az intézményi viszonyok és folyamatok helyett az elosztási végeredményre fordítja a figyelmet.

Jeffrey Reiman amellett érvel, hogy a kizsákmányolás ilyen elosztásra összpontosító felfogása az osztályfolyamatok igazságtalanságait az osztályok által birtokolt termelőerők egyenlőtlenségeinek függvényévé redukálja. Ez a felfogás, Reiman szerint, nem ragadja meg a tőkés és munkások közti erőviszonyt, azt a tényt, hogy a szóban forgó egyenlőtlen csere a munkásoknak kevés lehetőséget biztosító kényszerítő struktúrákon belül zajlik. (Reiman, 1987; vesd össze Buchanan, 1982, 44-49 oldalak; Holmstrom, 1977). A kizsákmányolás igazságtalansága az energiák egyik csoporttól a másik felé történő átruházását, és az egyenlőtlen elosztást létrehozó társadalmi folyamatokban és a felhalmozást keveseknek lehetővé, míg másokat ebben súlyosan korlátozó társadalmi intézményekben ragadható meg. A kizsákmányolás igazságtalanságait nem lehet a javak újraelosztásával megszüntetni, mert ameddig az intézményesített gyakorlatok és a strukturális viszonyok változatlanok maradnak, addig az átruházás folyamata újra fogja termelni az előnyök egyenlőtlen elosztását. Kizsákmányolás helyett az igazságosság megteremtéséhez a döntéshozatali intézmények és gyakorlatok újjászervezése, a munkamegosztás módosítása, és az intézményi, strukturális és kulturális változások hasonló lépései szükségesek.

Marginalizáció

Az Egyesült Államokban a faji elnyomás egyre inkább a marginalizáció sem mint a kizsákmányolás formájában jelenik meg. A marginalizált emberek azok, akiket a munkapiac nem tud, vagy nem akar alkalmazni. Nemcsak a harmadik világban, de a legtöbb nyugati kapitalista társadalomban is egyre nő az underclass rétegek tömege, többségük tartósan a társadalom peremére szorult, legtöbbjükét fajilag jelölik meg, feketék és indiánok Latin-Amerikában, feketék, kelet-indiaiak, kelet-európaiak vagy észak-afrikaiak Európában.

A marginalizáció azonban nemcsak a faj alapján megkülönböztetett csoportok végzete. Az Egyesült Államok lakosságának szégyenletesen nagy aránya marginalizált: idős emberek; növekvő számban olyan nem túl idős emberek, akik miután elbocsátották őket nem találnak új munkát; fiatalok, főként latino és fekete pályakezdő fiatalok; egyedülálló anyák gyerekeikkel; más kényszerű munkanélküliek; számos mentálisan és fizikailag fogyatékos ember; amerikai indiánok, elsősorban, azok akik rezervátumokban élnek.

A marginalizáció az elnyomás talán legveszélyesebb formája. Emberek egy teljes csoportja kirekesztődik a hasznos társadalmi életből, ezzel fokozott anyagi nélkülözésnek és akár a teljes megsemmisülésnek vannak kitéve. A marginalizáció okozta anyagi depriváció természetesen igazságtalan, különösen egy olyan társadalomban, ahol sokak jelentős anyagiakkal bírnak. Napjaink fejlett kapitalista társadalmában nagyjából elfogadják a marginalizáció okozta anyagi megfosztás igazságtalan voltát, lépéseket is tettek a megoldására jóléti juttatásokkal, szolgáltatásokkal. A jóléti állam folyamatossága azonban nem biztosított, és a legtöbb jóléti társadalomban, legfőképpen az Egyesült Államokban a jóléti juttatások nem képesek semlegesíteni a nagymértékű megfosztottságot és szenvedést.

A redistribúciós szociálpolitikával kezelhető anyagi megfosztottság nem fedi le teljes egészében a marginalizáció okozta sérelmeket. Fejlett kapitalista társadalmakban az elosztáson túl az igazságtalanság két további kategóriáját szokták említeni a marginalizációval kapcsolatban. Az első, hogy a jóléti ellátás maga egyenlőtlenséget teremt, megfosztva a jogaitól és szabadságától azokat, akik tőle függenek. A második, hogy bár az anyagi megfosztottságot valamelyest enyhíti a jóléti állam, a marginalizáció azért igazságtalan, mert meggátolja, hogy az elnyomottak társadalmilag definiált és elismert módon használják képességeiket. Mindkettő további magyarázatra szorul.

Bevezetés

A liberalizmus hagyományosan azt állítja, hogy minden racionális autonóm egyénnek joga van az egyenjogú állampolgársághoz. A korai polgári liberalizmus egyértelműen kizárta a polgárjogból azokat, akiknek a gondolkodása megkérdőjelezhető vagy kevésbé fejlett volt, továbbá a függő helyzetben lévőket (Pateman 1998 3. fejezet; Bowles és Gintis 1986 2. fejezet). Tehát a szegényeket, nőket, bolondokat és gyengeelméjűeket kizárták az állampolgárok köréből, többségük a mai börtönhöz hasonló intézményekben lakott: szegényházakban, örültekházában, iskolában.

Ma a függő helyzetű emberek kirekesztése az egyenlő állampolgári jogokból alig rejtőzik a felszín alá. Mivel bürokratikus intézmények segítségével és támogatásból függenek, az öregek, a szegények, a szellemileg vagy fizikailag korlátozottak ki vannak téve a jóléti bürokráciákkal kapcsolatos emberek és programok zsarnoki, lealacsonyító, felülről kezelő, büntető eljárásainak. Nem önállóan lenni a mi társadalmunkban nem más, mint legitim módon alávetve lenni a sokszor önkényes és támadó hatóságok vagy más magán és állami hivatalnokok által erőltetett szabályoknak, melyek be nem tartása esetén hatalmat gyakorolhatnak életkörülményeik felett. A rászorultak szükségelteinek kielégítése közben, a jóléti intézmények, a különböző társadalomtudományi diszciplínák segítségével, maguk is új szükségleteket termelnek. Az orvosi és szociális ellátás hivatalnokai tudják, mi a jó a segítségre szorulóknak: a marginalizáltaknak és függőeknek nincs joguk saját érdekeiket megfogalmazni (Fraser, 1987a; K. Ferguson, 1984, fejj. 4.). A függőség a társadalmunkban, sőt minden liberális társadalomban, magával hozza a magánélethez, a méltósághoz, és az egyéni választáshoz üződő alapvető jogok fel függesztését.

Bár ez a függőség igazságtalan helyzetet teremt a társadalomban, a függőségnek önmagában nem feltétlenül kell elnyomó jellegűnek lennie. Nem képzelhető el egy olyan társadalom, amelyben legalább időlegesen ne lennének másoktól függő emberek, például gyerekek, beteg emberek, szülésből felépülő nők, törekennyé vált idős emberek, depressziós emberek vagy érzelmileg kiszolgáltatottak. Mindegyiküknek megvan a morális joga arra, hogy létfenntartásért és támogatásért másokra támaszkodjanak.

A feminista erkölcsi elmélet egyik fontos hozadék az volt, hogy megkérdőjelezte azt a széles körben osztott vélekedést, hogy az erkölcsi cselekvőképeség (moral agency) és a teljes polgárjog feltétele, hogy az ember független és autonóm legyen. A feministák ezt a feltevést nem helyeselhető individualista hozzáállásnak minősítették, és rámutattak, hogy az a versenyt, s az egyéni eredményeket előnyben részesítő férfi társadalmi tapasztalatokból ered. (lásd Giligan 1982; Friedman 1985). A női társadalmi tapasztalat viszont, amely a nők ház körüli, valamint fizetett elfoglaltságaiban gyökerezik, a függést alapvető emberi állapotnak ismeri el (cf. Hartsock 1983.10. fejezet). Az autonómiára épülő igazságos társadalomban az embereknek minden lehetőséget meg kell kapniuk, hogy függetlenek legyenek; ugyanakkor az igazságról alkotott feminista elképzelés megfelelő tisztelet és döntéshozatali részvétel garantálna a függőknek és a függetleneknek egyaránt (Held, 1987 b). A függetlenség hiányával nem kellene együtt járnia a döntéstől való megfosztottságnak és a tisztelet hiányának. A marginalizált emberek elnyomása nem lenne olyan súlyos, ha az individualista jogok kevésbé lennének meghatározóak.

A marginalizáció elnyomó hatása attól még nem szűnik meg, hogy az embernek van mit ennie és van hol aludnia. Sok idős ember például nem küszködik megélhetési problémákkal, marginális helyzetükben mégis elnyomottak. Még ha a szabadságukat és méltóságukat tiszteletben tartó intézmények révén megfelelő anyagi jólétet biztosítanak is a marginalizált csoportoknak, a marginális helyzet igazságtalansága a hasznavehetetlenség érzése, az unalom és az önbizalomhiány formájában tovább élne. Társadalmunk legtöbb elismert, termelő jellegű tevékenysége szervezett társadalmi együttműködés keretei között

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

zajlik, így mindazokat a társadalmi folyamatokat és struktúrákat, melyek bizonyos embereket kizárnak az ilyen társadalmi együttműködésből, igazságtalanoknak kell tekinteniünk. A marginalizáció mindenképpen az elosztási-igazságosság komoly kérdéseit foglalja magában, ugyanakkor együtt jár a különböző képességek elismerés és interakció keretei közt zajló felhasználásának kulturális, gyakorlati és intézményes feltételeitől való megfosztottsággal is.

A marginalizáció ténye az igazságosság alapvető strukturális kérdéseit veti fel, elsősorban a társadalmi együttműködés termelő tevékenységeiben való részvétel és a fogyasztási javakhoz való hozzáférés közti kapcsolat helyénvalóságát illetően. Mivel a marginalizáció növekedése semmilyen enyhülést nem mutat, szociálpolitikusok egy csoportja a „társadalmi bér”, egy a bérrendszerhez nem kötődő állami juttatás bevezetését szorgalmazza. A termelési tevékenységeknek a részvétel jogát figyelembe vevő átalakítása azonban épp a bérrendszeren kívüli társadalmi termelő tevékenységek (köz munkák, önfoglalkoztató csoportosulások) megszervezését igényli. (lásd Offe, 1985, 95-100 o.).

Hatalomnélküliség

Mint jeleztem, a marxi osztályfogalom fontos, mert segít rávilágítani a kizsákmányolás szerkezetére: néhány embernek azért van vagyona és hatalma, mert mások munkáját kizsákmányolják. Ebből kifolyólag nem értek egyet azzal az állítással, hogy a hagyományos osztályfogalom nem képes megragadni a mai társadalom szerkezetét. A többség munkája továbbra is csak kevesek hatalmát növeli. Annak ellenére, hogy jól elkülönülnek a nem diplomásoktól, a diplomások* még mindig nem tagjai a tőkésosztálynak. A szakképzett munka vagy önmagában kizsákmányoló jövedelem-átcsoportosítás vagy pedig azt teszi lehetővé. A szakképzettek osztályhelyezete meglehetősen ambivalens, hiszen nekik is hasznuk származik a szakképesítés nélküli munkások kizsákmányolásából.

Hamis ugyan azt állítani, hogy a munkásosztály-tőkésosztály szembenállás már nem képes leírni társadalmunkat, azt sem állíthatjuk azonban, hogy az osztályviszonyok a 19. század óta változatlanok. Az elnyomás általunk keresett fogalma nem hagyhatja figyelmen kívül középosztály és a munkásosztály közti hétköznapi különbségtevést, mely a diplomások–nem diplomások megkülönböztetésre épül. A diplomások a munkamegosztásban betöltött helyük és az ehhez kapcsolódó státusz miatt előnyben vannak a diplomával nem rendelkezőkkel szemben. A diploma nélküliek a kizsákmányolás mellett az elnyomás egy másik fajtájával is találkozhatnak, ezt én hatalomnélküliségnek fogom nevezni.

Az Egyesült Államokban, csakúgy, mint más fejlett kapitalista államokban, a legtöbb munkahely nem demokratikus szerveződésű, a közösségi döntésekben való közvetlen részvétel ritka, megvalósításuk nagyrészt hierarchikus. Ezekben a társadalmakban általában nem minden ember vesz részt az életkörülményeikre és cselekedeteikre hatással bíró döntések meghozatalában, ebben az értelemben a legtöbb embernek nincs jelentős hatalma. Ugyanakkor, ahogy azt az elején kifejtettem, az uralom a modern társadalomban a többiek döntéseit befolyásoló szétszórt hatalommal rendelkező cselekvőkön keresztül valósul meg. Ebben az értelemben sok embernek még akkor is hatalma van a másikat illetően, ha egyébként az elvekre és eredményekre vonatkozó döntésekben nem vesznek részt. A hatalomnélküliek azok, akik még ilyen közvetett értelemben is híján vannak a tekintélynek és a hatalomnak, azok, akik felett hatalmat gyakorolnak, anélkül, hogy ők ezt másokkal megtehetnék; utasításokat kapnak és csak ritkán van joguk osztani azokat. A hatalomnélküliek a munkamegosztásban és ezzel együtt a társadalomban betöltött helyzetüknél fogva nem képesek fejleszteni és használni képességeiket. A hatalomnélküliek alig vagy egyáltalán nem kapnak önállóságot a munkavégzés során, munkájuk során kevés

* A cikk további részében az angol professional-non professional szembenállásra magyarul a diplomások-nem diplomások szavakat használok.

Bevezetés

kreativitásra vagy értékelésre van szükség, technikai szakértelemmel nem rendelkeznek, ügyetlenül fejezik ki magukat (elsősorban nyilvános vagy hivatalos közegben), továbbá nem parancsolnak tiszteletet. A hatalomnélküliséget azon elnyomási helyzetek leírására használhatjuk, amelyekről Sennett és Cobb (1972) munkásosztályról szóló híres tanulmányukban beszélnek.

A hatalomnélküliséget negatív értelemben határozhatjuk meg a legcélravezetőbben: a hatalomnélkülieket a tekintély, a státusz és a diplomásokra oly jellemző öntudatosság hiánya írja le legjobban. A diplomások státusz-elsőbbiségének három aspektusa van, ezek hiánya okozza a nem diplomások elnyomását.

Először is, egy szakma elsajátításának és gyakorlásának expanzív és progresszív jellege van. A szakmabeliség feltétele egy felsőfokú diploma megszerzése, egy jelekkel és fogalmakkal dolgozó specializált tudás megszerzése. A diplomások fejlődése először ezen szakértelem megszerzésében, majd a szakmai előmenetel és az ehhez társuló növekvő státusz elérésében ölt testet. A nem diplomások élete ezzel összevetve abban az értelemben hatalomnélküli, hogy hiányzik belőle a képességek és az elismeréshez vezető út progresszív fejlődése.

Másodszor, bár a legtöbb diplomásnak van felettese és nem képesek közvetlenül hatással lenni a döntésekre vagy mások cselekedetire, sokuk mégis jelentős önállóságot kap a mindennapi munkavégzésben. A diplomások tekintéllyel rendelkeznek mások felett, elsősorban az általuk felügyelt munkások, kisegítők és ügyfelek felett. A nem diplomásoknál hiányzik ez az önállóság, akár mint munkások, akár mint fogyasztók vagy ügyfelek, a diplomások tekintélyt gyakorolnak felettük.

Bár a szellemi és fizikai munka, a középosztály és munkásosztály megkülönböztetés alapja a munka világában keresendő, a megosztás a társadalmi élet minden aspektusát érinti. A diplomások és a nem diplomások két különböző kultúrához tartoznak az Egyesült Államokban. A két csoport más városrészekben vagy akár más városokban lakik, ebben nagy szerepe van a tervezőknek, lakásügyi hivatalnokoknak és az ingatlanügynökök. Úgy tűnik a csoportok tagjainak még az ízlése is különböző az ételek, a lakberendezés, a ruhák, a zene, a szabadidő eltöltése, sőt gyakran az egészségügyi és oktatási szükségletek terén is. Mindkét csoport tagjai hajlamosak társadalmi kapcsolataikat a csoporthoz tartozókra szűkíteni. Bár létezik generációk közti mobilitás, a diplomások gyerekeiből általában diplomások lesznek, míg a nem diplomásokéból nem.

Harmadszor, a diplomások privilegizált helyzete a munkahelyen túl az egész életvitelükre kiterjed. Ezt az életvitelt „tiszteletreméltóságnak” fogom nevezni. Tisztelettel viseltetni az emberek iránt annyit tesz, mint meghallgatni mondanivalójukat, odafigyelni arra mit tesznek, amit kívánnak, mivel tekintélyük, szakértelmük, befolyásuk van. A tiszteletreméltóság normái társadalmunkban elsősorban a diplomások kultúrájával kapcsolódik össze. Az diplomások öltözködése, beszéde, ízlése, viselkedése mind a tiszteletreméltóságot tükrözi. A diplomások általában tiszteletet várnak el és kapnak a többi emberektől. Az éttermekben, bankokban, szállodákban, ingatlan közvetítő irodákban, más nyilvános helyeken, csakúgy, mint a médiában, a diplomásokat nagyobb tisztelettel övezik. Ezért próbálnak a nem diplomások hitelkérelem, munkakeresés, ingatlan vagy autóvásárlás esetén diplomásnak, tiszteletreméltónak látszani.

A diplomások tiszteletreméltósága élesen jelentkezik a rasszizmus és a nemi diszkrimináció dinamikájában. A színes bőrű férfiaknak és nőknek nap mint nap bizonyítaniuk kell tiszteletreméltóságukat. Az idegenek először gyakran nem iskolázottságuknak megfelelő tisztelettel közelednek hozzájuk. Miután kiderül egy nőről, vagy egy Puerto Ricó-i férfiről, hogy főiskolai tanár vagy ügyvezető igazgató, sokkal inkább

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

tiszteletteljesen viselkednek velük. A fehér munkás férfiakkal azonban mindaddig tiszteletteljesen viselkednek, míg osztályszármazásuk ki nem derül.

A hatalomnélküliség kapcsán számos igazságtalanságot vizsgáltam: az egyéni képességek kibontakoztatásának akadályoztatását, a döntéshozatali hatalom hiányát a munka világában, az elfoglalt alacsony társadalmi státuszából következő udvariatlanságot. Ezeknek az igazságtalanságoknak vannak ugyan elosztásbeli vonatkozásai, mégis leginkább a munkamegosztáshoz kapcsolódnak. A hatalomnélküliség mint az elnyomás egy formája az ipari társadalmak munkamegosztásának súlyos kérdését veti fel: a tervezők és a végrehajtók közti társadalmi elkülönülést.

Kulturális imperializmus

A kizsákmányolás, a marginalizáció, a hatalomnélküliség mind olyan hatalmi viszonyokra és elnyomásra utalnak, mely a társadalmi munkamegosztáshoz kapcsolódik: ki kinek dolgozik?, ki nem dolgozik?, hogyan határozza meg a munka jellege az egyén intézményi helyzetét másokhoz képest? Ez a három kategória azokra az intézményi és strukturális kapcsolatokra utal, melyek körülhatárolják az emberek anyagi létét. Ide értjük – bár nem kizárólagosan – az egyének számára hozzáférhető erőforrásokat, továbbá a képességeik fejlesztésének és gyakorlásának lehetőségeit. Az ilyen jellegű elnyomás a mások felett gyakorlott hatalom, a ki kiből híz hasznot? és a ki kitől függ? problémáköre.

Napjaink felszabadítási mozgalmainak teoretikusai, elsősorban a feminista és a fekete teoretikusok, az eddigiektől nagyban eltérő elnyomási formára is rámutattak. Ezt Lugones és Spelman (1983) után kulturális imperializmusnak fogom nevezni. Kulturális imperializmus alatt azt értjük, hogy egy társadalom domináns jelentésadásai egy csoport sajátos nézőpontját figyelmen kívül hagyják, sztereotípiákkal jellemzik a csoportot, és mint Más jelölik meg.

A kulturális imperializmus tulajdonképpen a domináns csoport tapasztalatainak és kultúrájának univerzalizálása és normaként való beállítás. Nancy Fraser szavaival (1987b) bizonyos csoportoknak elsődleges vagy kizárólagos hozzáférése van az értelmezés és a kommunikáció eszközeihez. Ennek eredményeképpen a társadalom domináns kulturális termékei, azaz amelyek széles körben elterjedtek, ezen csoportok tapasztalatait, értékeit, céljait és teljesítményeit tükrözik. Gyakran anélkül, hogy ez észrevehető lenne, a domináns csoport saját tapasztalatait az emberiség tapasztalataként állítja be. A kulturális termékek emellett legtöbbször a domináns csoport szemén keresztül láttatják és interpretálják az eseményeket és társadalmi tényezőket, így más csoportokat is, ha azok egyáltalán elérik a kulturális státuszt.

A más csoportokkal való találkozás azonban kihívást jelenthet a domináns csoport univerzalista törekvései számára. A domináns csoport azáltal erősíti meg helyzetét, hogy más csoportokat saját domináns normái alapján értékeli. Így a nők férfiktól, az indiánok és afrikai amerikaiak európaiaktól, a zsidók keresztényektől, a homoszexuálisok heteroszexuálisoktól, a munkások értelmiségiektől való elérése deviancia és alacsonyabbrendűség képében jelenik meg. Miután csak a domináns csoport kultúrája széles körben elterjedt, az ő kulturális kifejezései lesznek normálisak, általánosak, jelöletlenek. A domináns csoport, miután adottnak veszi saját kulturális kifejezéseinek és identitásának normalitását, a különbségeket hiányként, tagadásként hozzák létre. Így jönnek létre a Mások.

A kulturálisan dominált csoport elnyomása ellentmondásos: tagjaik egyszerre sztereotípiák által megjelöltek és láthatatlanok. Mint megjelölt, deviáns lények megváltoztathatatlanul megbélyegződnek, esszenciálisan különböznek. A sztereotípiák szerint természetük valamilyen módon testükhöz kötődik, megcáfolni szinte lehetetlen. Ezek a sztereotípiák áthatják a társadalmat, fel sem merül megkérdőjelezhetőségük. Ahogy mindenki tudja, hogy a Föld a Nap körül kering, ugyanúgy természetes, hogy minden meleg

Bevezetés

promiszkuzózus, minden indián alkoholista, és hogy a nőknek a gyerekek mellett van a helyük. A fehér férfiak, mivel ők nem megjelölt csoport tagjai, individuummként élhetnek.

A kulturális imperializmus elnyomása alatt élők kívülről határozódnak meg, helyeződnek el egy olyan csoport domináns jelentéshálói által, amely nem azonosul velük, és amellyel ők sem azonosulnak. Következésképpen, legalább olyan mértékben belsővé kell tenniük a domináns kultúra róluk alkotott sztereotíp és lenéző képeit, hogy képesek legyenek az ezen nézetek által befolyásolt emberek tetteire reagálni. Ez kialakítja bennük a W.E.B. Du Bois által „kettős öntudatnak” nevezett érzést, „mindig mások szemein keresztül kell magukra nézniük, egy olyan világ mércéjét használva, amely lenézi és százalommal tekint rájuk” (Du Bois, 1969 (1903), 45. o.). A kettős öntudat akkor jelenik meg, amikor az elnyomott nem hajlandó elfogadni magáról a tárgyiasult, alulértékelt, sztereotíp képet. Míg az egyén arra vágyik, hogy emberként, cselekvésre alkalmasként, lehetőségekkel és reményekkel teliként ismerjék el, a domináns kultúrától csak azt hallja, hogy ő más, megjelölt vagy alacsonyabb rendű.

A domináns kultúra által deviánsnak, sztereotipikusan Másnak definiált csoportok azért különböznek kulturálisan a többségtől, mert Más helyzetükből adódóan a domináns csoport által át nem élt tapasztalatokkal találkozhatnak, valamint gyakran teljesen szegregáltak élnek és a társadalmi munkamegosztásban bizonyos pozíciókat foglalnak el. Az ilyen csoportok tagjai megosztják egymás közt tapasztalataikat, világról alkotott elképzeléseiket, létrehozva és fenntartva ezáltal saját kultúrájukat. Ekkor merül fel a kettős öntudat, hiszen az egyén két kultúra által meghatározott: a domináns és az alárendelt kultúra által. Miután megerősítik és elismerik egymást mint hasonló tapasztalatokkal rendelkezőket és a világról hasonló képet alkotókat, a kulturálisan elnyomott csoportok is képesek a szubjektivitás pozitív érzését nyújtani.

A kulturális imperializmus azt az ellentmondást hordozza magában, hogy egyszerre állítja az egyén láthatatlanságát és másságát. Láthatatlanságon azt értjük, hogy a domináns csoport nem ismeri el az elnyomottak kulturális kifejezéseiben megmutatkozó sajátos perspektívát lehetséges perspektívaként. Ezek a kulturális kifejezések szűk helyet hagynak más csoportok tapasztalatainak, akkor is csak sztereotipizált, marginalizált módon említik őket. Ez a kulturális imperializmus igazságtalansága: az elnyomott csoport társadalmi tapasztalatai és társadalmi életéről alkotott elképzelései nem érik el a domináns kultúrát, ugyanez a kultúra viszont ráerőlteti az elnyomott csoportra saját tapasztalatait és elképzeléseit.

Később részletesebben ki fogom fejteni a kulturális imperializmus igazságtalanságait, mind elméleti, mind pedig gyakorlati vonatkozásban (vö. a könyv 4. fejezete). Azzal az állítással foglalkozom, hogy a kulturális imperializmus részben azon keresztül működik, hogy tapasztalatait és szemszögét semlegesnek vagy egyetemlegesnek állítja be. A politikai térben, véleményem szerint, az egyetemességre való utalás a másokként felfogottak politikai kirekesztésének eszköze. Ezután nyomon követem a kulturális imperializmus működését a 19. századi deviáns vagy degenerált ember tudományos osztályozása tekintetében (vö. a könyv 5. fejezete). Megvizsgálom, hogy bizonyos csoporthoz tartozó emberek testének leértékelése hogyan alakítja mind a mai napig a csoportközi kapcsolatokat, annak ellenére, hogy a hasonló leértékeléseket többé-kevésbé sikerült száműzni a diskurzus tudatos szintjéből. Végül az elnyomott csoportok önmaguk újradefiniálására, a csoportkülönbségek pozitív értékelésére tett erőfeszítéseit mutatom be (vö. a könyv 6. fejezete). Amellett érvelek, hogy meg kell teremtenünk a politikai teret az ilyen különbségek számára.

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

Erőszak

Végül sok csoport szenved a szisztematikus erőszak elnyomásától. Egyes csoportok tagjainak abban az állandó tudatban kell élniük, hogy bármikor érheti őket vagy tulajdonukat kiszámíthatatlan, indokolatlan támadás, melynek egyetlen célja, hogy ártsen, megalázza vagy elpusztítsa a megtámadottat. Az amerikai társadalomban hasonló fenyegetésnek vannak kitéve a feketék, ázsiaiak, arabok, meleg férfiak és leszbikus nők, és néhány helyen a Puerto Ricó-iak, a chicanok és más spanyol-ajkú amerikaiak és a zsidók. Az ezen csoportok ellen irányuló erőszak megdöbbentően gyakori. A Nemi Erőszak Krízis Központ (Rape Crisis Center) szerint az amerikai nők több mint egyharmada esik áldozatul élete során nemi erőszaknak, illetve erőszak kísérletnek. Manning Marable (1984, 238-241o.) hosszú listát készített az 1980-82 között feketék ellen elkövetett rasszista indíttatású erőszakos bűncselekményekről. Számos olyan esetet közöl, ahol felmentették a feketéket bántalmazó, megerőszakoló, meggyilkoló szolgálatban lévő rendőröket. 1981-ben ráadásul több, mint 500 olyan eset dokumentáltak, ahol fehér fiatalok feketéket bántalmaztak. A melegek és leszbikusok elleni erőszak nem csak hogy mindennapos, de emelkedő tendenciát mutat az utóbbi öt évben. Annak ellenére, hogy már a faji vagy szexuális irányultságban mutatkozó különbségek ellen irányuló fizikai erőszak gyakorisága is aggasztó, ebbe a kategóriába sorolom a degradáló, megszegyenítő, megbélyegző, bár kevésbé kegyetlen zaklatást, megfélemlítést, gúnyolódást.

Miért hallgatnak az elméletek a társadalmon belüli erőszakról, amikor az láthatóan gyakori? Úgy gondolom azért, mert a gondolkodók az erőszaknak és a zaklatásnak ezt a formáját nem a társadalmi igazságtalanság problémájának tartják. Egyikük sem tagadná, hogy ezek a cselekedetek elítélendőek. Azonban – hacsak nem minden erkölcsstelenség igazságtalan – miért kellene minden ilyen tettet a társadalmi igazságtalanság tüneteként magyarázni? Az erőszakos cselekedeteket és kisebb zaklatásokat bizonyos egyének követik el, nagyrészt szélsőségesek, deviánsok vagy zavart elméjűek. Hogyan kapcsolhatjuk akkor ezeket az ügyeket az eddig említett intézményesített igazságossági problémákhoz?

Ami az erőszakot az elnyomás egyik arcává teszi, az nem maguk a tettek, bármilyen szörnyűek is azok, hanem az a társadalmi kontextus, amely lehetővé, sőt elfogadhatóvá teszi őket. Ami az erőszak jelenségét társadalmi igazságtalansággá teszi, és nem csupán egy morálisan elítélhető tettet, az szisztematikus jellege, és az, hogy társadalmi gyakorlatként működik.

Az erőszak szisztematikus, mert csak és kizárólag azért irányul egy bizonyos csoport tagjai ellen, mert ők azon csoport tagjai. Minden nőnek oka van attól félni, hogy megerőszakolják. Akármit is tett egy fekete férfi, hogy kikerüljön a marginalizáció és a hatalomnélküliség elnyomása alól, mégsem felejtheti, hogy bármikor támadás vagy zaklatás áldozata lehet. Az erőszak elnyomása nem merül ki a nyers erőszak alkalmazásában, hanem magában foglalja azt a csoport tagjai között élő tudatot, hogy a csoporthoz való tartozásuk miatt bármikor áldozattá válhatnak. A félelem, hogy magukat, családtagjaikat vagy barátaikat bármikor megtámadhatják, megfosztja az elnyomott csoportok tagjait a szabadságtól és méltóságtól, és feleslegesen emészt fel energiáikat.

Az erőszak társadalmi gyakorlat. Olyan társadalmi tény, amit mindenki ismer, s tudja, hogy újra és újra meg fog történni. Azok számára is a társadalmi képzelet része, akik maguk nem követik el. Az uralkodó társadalmi logika szerint léteznek helyzetek, amelyek inkább „szólitának” erőszakra, mint mások. A nemi erőszak több stoppos nőt felvevő férfinek eszébe jut, a kollégium padlójára kényszerített meleg diáktársuk ugratása és ingerlése több nem meleg egyetemista fiúnak is eszébe ötlük. Gyakran közösen viszik véghez az erőszakot, különösen ha csak férfiak vannak együtt. Az is előfordul, hogy az erőszaktevők kifejezetten keresik azokat, akiket megverhetnek, megerőszakolhatnak, kigúnyolhatnak. Ez a

Bevezetés

meghatározott szabályokat követő, társas, előre megfontolt szándékkal elkövetett jellege teszi a csoportok elleni erőszakot társadalmi gyakorlattá.

A csoportok elleni erőszak már-már legitím, abban az értelemben, hogy eltűrjük. A külső szemlélők számára gyakran egyáltalán nem meglepő, hiszen gyakran történik, és mint lehetőség benne rejlik a társadalmi képzeletben. Ha az elkövetőket elkapják, többnyire enyhe vagy egyáltalán semmilyen büntetést nem kapnak. Ebben az értelemben a társadalom elfogadhatónak tekinti ezeket a bűntényeket.

A szisztematikus és kiszámíthatatlan erőszak egyik fontos jellemzője az irracionális. Az idegengyűlölő erőszak különbözik az állam vagy az uralkodó osztály elnyomásától. Az elnyomó erőszaknak van racionális, ámbar meglehetősen gonosz indítéka: az uralkodók kényszerítő eszközként használják hatalmuk megtartásához. A rasszista, szexista, homofób erőszakot sok esetben magyarázzák a domináns csoport privilegizált helyzetének fenntartására irányuló törekvésként. Nem vonom kétségbe, hogy az erőszaktól való félelem segít az elnyomott csoportok alárendelt helyzetének megőrzésében, de nem gondolom, hogy az idegengyűlölő erőszak olyan racionális lenne, mint például a sztrájkolók elleni fellépés.

Ezzel szemben, az erőszakos nemi közösülés, a verés, az öldöklés, a nők, a színes bőrűek, a melegek és más megjelölt csoportok zaklatása félelemből ered és a csoport iránt érzett gyűlölet motiválja. Néha az indok a pusztán hatalomvágy, áldozattá tenni sebezhetőként megjelölteket, akiket maga az erőszak társadalmi ténye tesz megjelölté. Így ez az indok másodlagos, abban az értelemben, hogy a csoport elleni erőszak társadalmi gyakorlatán alapszik. Az erőszakot okozó félelem vagy gyűlölet, legalábbis részben magában foglalja az erőszaktevő bizonytalanságát, irracionális tudatalatti folyamatokra enged következtetni. Később leírom azt a logikát, mely bizonyos csoportokat azáltal tesz félelmetessé vagy gyűlöltté, hogy testüket csúnyának vagy visszataszítónak állítja be. Pszichoanalitikai magyarázatát adom bizonyos csoportok iránt érzett félelemnek és gyűlöletnek, mely az identitás elvesztésétől való félelemhez kötődik. Úgy gondolom, az ehhez hasonló tudat alatti indokok legalábbis részben megmagyarázzák az általam erőszaknak nevezett elnyomási formát.

A kulturális imperializmus gyakran találkozik az erőszakkal. A kulturális alárendelt ember elvetheti a domináns nézeteket, hangsúlyozhatja saját szubjektivitását, a kulturális különbségek létezésének ténye maga is rámutathat a domináns kultúra univerzalista törekvéseinek hazug voltára. A hegemon kulturális jelenségeket érő hasonló kihívások okozta disszonancia, szintén forrása lehet az irracionális erőszaknak.

Az erőszak az igazságtalanság olyan formája, amelynek megragadására az elosztási igazságosság fogalma nem alkalmas. Ezért említik ritkán, az igazságosságról szóló mai értekezések. Azt állítottam, hogy a csoport elleni erőszak intézményesített és szisztematikus. Azok az intézmények és társadalmi gyakorlatok, melyek támogatják, eltűrjük, lehetővé teszik bizonyos csoportok tagjai elleni erőszak elkövetését, igazságtalanok és megreformálandók. Egy ilyen reformhoz szükség lehet az erőforrások és pozíciók újraelosztásához, de igazából csak a kulturális elképzelések, sztereotípiák és az uralom és az idegenkedés viszonyait újratermelő mindennapi élet gesztusainak megváltozása révén jöhet létre.

A kritériumok alkalmazása

Az elnyomást egységes jelenségként kezelő elméletek vagy kihagynak bizonyos csoportokat, melyekről maguk az elméletalkotók is elismerik, hogy elnyomás elszenvedői, vagy kihagynak fontos elnyomási módokat. Fekete és feminista felszabadító mozgalmak teoretikusai hatásosan érveltek amellett, hogy a minden elnyomást osztályelnyomásra

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

visszavezető marxista elmélet figyelmen kívül hagyja a nők és feketék elnyomásának speciális esetét. Az elnyomás kategóriájának általam megkísérelt sokszínűvé tételével kiküszöbölhetjük ezen redukcionizmus kirekesztő és túlságosan leegyszerűsítő hatásait.

Próbáltam elkerülni azt a sokak által használt módszert, hogy minden elnyomott csoportra külön rendszert konstruáljak, létrehozva ezzel a rasszizmus, a szexizmus, a heteroszexizmus, osztály és kor szerinti hátrányos megkülönböztetés külön-külön elméletét. Két probléma is adódik abból, ha minden egyes csoport elnyomását egységes és különálló rendszerként jellemezzük. Egyik oldalról, ez a megközelítés nem lesz képes kezelni a hasonlóságokat és az átfedéseket a különböző csoportok elnyomásában. Másrészt, hamisan azonosként ábrázolja egy-egy csoport összes tagjának helyzetét.

Úgy gondolom az általam felvázolt elnyomás öt arca – a kizsákmányolás, a marginalizáció, a hatalomnélküliség, a kulturális imperializmus és az erőszak – a lehető legjobb módja a kizárások és leegyszerűsítések elkerülésének. Nem egy teljes elméletet szerettem volna felvázolni, hanem olyan kritériumokat adni, amelyek segítenek eldönteni, beszélhetünk-e elnyomásról egy csoport vagy egyén kapcsán. Azt hiszem, ezek a kritériumok többé-kevésbé objektívek. Lehetőség van a segítségükkel bizonyos csoportok saját elnyomásukat hirdető elképzelését megcáfolni, ugyanakkor meggyőzni másokat bizonyos csoportok elnyomott voltáról. Mindegyik kritérium operacionalizálható; alkalmazható megfigyelhető emberi viselkedés, státusz, kapcsolatok, elosztások, szövegek és kulturális tárgyak értékelésére. Nincsenek illúzióim afelől, hogy egy ilyen értékelés lehet-e értéksemleges. Mindenesetre használhatjuk ezeket a kritériumok csoportok elnyomásának értékelésekor, ítéletet mondhatunk bizonyos csoportok elnyomásának kérdésében.

Ezen kritériumok közül bármelyik jelenléte elegendő, hogy egy csoportot elnyomottnak nevezhessünk. A tényleges elnyomást ezek minden csoportnál és minden egyénnél eltérő kombinációja alkotja. Napjaink társadalmi mozgalmai szerint szinte az összes csoport elszenvedí a kulturális imperializmust. Az elnyomás többi formája már változatosabb. A munkások kizsákmányoltak és hatalomnélküliek, de ha valaki fehér és nem munkanélküli, akkor nem lesz az erőszak áldozata vagy marginalizált. A meleg férfiak pusztán szexuális orientációjuk okán nem kizsákmányoltak és hatalomnélküliek, de szenvednek az erőszaktól és a kulturális imperializmustól. Hasonlóan, a zsidók és arabok is ki vannak téve a kulturális imperializmusnak és az erőszaknak, bár közülük néhányan a kizsákmányolást és hatalomnélküliséget is megtapasztalják. Idős emberek marginalizáltak és kulturálisan elnyomottak, ugyanez igaz a testi és szellemi fogyatékosokra is. A nők csoportja ki van téve a nemi alapú kizsákmányolásnak, a hatalomnélküliségnek, a kulturális imperializmusnak és az erőszaknak is. A rasszizmus sok afrikai és latin-amerikai származású embert marginalizál, még többet tesz ki ennek a veszélynek, még ha sokan meg is menekülnek tőle; ezen csoportok tagjai gyakran mind az öt elnyomási formával találkozhatnak.

Az öt kritérium felhasználásával lehetőség nyílik az elnyomások összehasonlítására anélkül, hogy egy közös lényegre szűkítenénk őket, vagy azt állítanánk, hogy az egyik alapvetőbb a másikinál. Össze lehet hasonlítani, hogy az elnyomás egyes formái hogyan valósulnak meg a különböző csoportokban. A kulturális imperializmus például minden csoportban hasonló módon jelenik meg, léteznek azonban különbségek. Összehasonlíthatóvá válnak így a különböző csoportokat sújtó elnyomások kombinációi és az elnyomás erőssége. Ezen kritériumok segítségével ugyanakkor nyugodtan állíthatjuk, hogy egy csoport elnyomottabb a másikinál, anélkül, hogy az elnyomást egyetlen skálára szűkítenénk.

Miért vannak bizonyos csoportok úgy elnyomva, ahogy? Van valamilyen hihető kapcsolat az öt elnyomásfajta között? Az ilyen és ehhez hasonló kérdések meghaladják a jelen dolgozat kereteit. Bár úgy gondolom, hogy az általános társadalomelméletnek megvan a maga helye, az oksági magyarázatoknak mindig esetinek és történeteknek kell lenniük.

Bevezetés

Annak megállapítására, hogy egyes csoportok miért a ma is megfigyelhető módon vannak elnyomva, nyomon kell követnünk a társadalmi kapcsolatok jelenlegi szerkezetét és történetét. Az ilyen konkrét strukturális és történeti magyarázatok gyakran fognak az elnyomás különböző fajtái között hihető kapcsolatokat kimutatni. A fehér férfiak sztereotip elképzelései, valamint a feketék és a nők értékei elismerésének megtagadása hozzájárul sok nő és fekete marginalizált helyzetéhez és hatalomnélküliségéhez. De nem mindig következik ez a kulturális imperializmusból.

Fordította: Harasztosi Péter, Kacsuk Zoltán

Hivatkozások

- Ackerman, Bruce. 1980. *Social justice and the Liberal State*. New Haven: Yale University Press.
- Alexander, David. 1987. "Gendered Job Traits and Women's Occupations." Ph. D. dissertation, Economics, University of Massachusetts.
- Altman, Dennis. 1982. *The Homosexualization of American Society*. Boston: Beacon.
- Boris, Ellen and Peter Bardaglio. 1983. "The Transformation of Patriarchy: The Historic Role of the State." In Irene Diamond, ed., *Families, Politics and Public Policy*. New York: Longman.
- Bowles, Samuel and Herbert Gintis. 1986. *Democracy and Capitalism*. New York: Basic.
- Brittan, Arthur and Mary Maynard. 1984. *Sexism, Racism and Oppression*. Oxford: Blackwell.
- Brown, Carol. 1981. "Mothers, Fathers and Children: From Private to Public Patriarchy." In Lydia Sargent, ed., *Women and Revolution*. Boston: South End.
- Buchanan, Allen. 1982. *Marx and Justice*. Totowa, N.J.: Rowman and Allanheld.
- Coward, Rosalind and John Ellis. 1977. *Language and Materialism*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Delphy, Christine. 1984. *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Du Bois, W. E. B. 1969 (1903). *The Souls of Black Folk*. New York: New American Library.
- Easton, Barbara. 1978. "Feminism and the Contemporary Family." *Socialist Review* 39 (May/June): 11-36.
- Epstein, Steven. 1987. "Gay Politics, Ethnic Identity: The Limits of Social Constructionism" *Socialist Review* 17 (May-August) 9-54.
- Ferguson, Ann. 1984. "On Conceiving Motherhood and Sexuality: A Feminist Materialist Approach." In Joyce Trebilcot, ed., *Mothering: Essays in Feminist Theory*. Totowa, N.J.: Rowman and Allanheld.
- _____. 1989. *Blood at the Root*. London: Pandora.
- Fiss, Owen. 1976. "Groups and the Equal Protection Clause." *Philosophy and Public Affairs* 5 (Winter): 107-76.
- Foucault, Michel. 1970. *Discipline and Punish*. New York: Pantheon.
- Fraser, Nancy. 1987a. "Women, Welfare, and the Politics of Need Interpretation." *Hypatia: A journal of Feminist Philosophy* 2 (Winter): 103-22.
- _____. 1987b. "Social Movements vs. Disciplinary Bureaucracies: The Discourse of Social Needs." CHS Occasional Paper No. 8. Center for Humanistic Studies, University of Minnesota.
- French, Peter. 1975. "Types of Collectivities and Blame." *The Personalist* 56(Spring):160-69.
- Friedman, Marilyn. 1985. "Care and Context in Moral Reasoning." In Carol Harding, ed., *Moral Dilemmas: Philosophical and Psychological Issues in the Development of Moral Reasoning*. Chicago: Precedent.

Perspektívák egy tágra zárt társadalomban

- and Larry May. 1985. "Harming Women as a Group." *Social Theory and Practice* 11 (Summer): 297-34.
- Frye, Marilyn. 1983a. "Oppression." In *The Politics of Reality*. Trumansburg, N.Y.: Crossing.
- Giddens, Anthony. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Gilligan, Carol. 1982. In *a Different Voice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gottlieb, Rhonda. 1984. "The Political Economy of Sexuality." *Review of Radical Political Economy* 16 (Spring): 143-65.
- Gottlieb, Roger. 1987. *History and Subjectivity*. Philadelphia: Temple University Press.
- Habermas, Jürgen. 1987. *The Theory of Communicative Competence*. Vol. 2: *Lifeworld and System*. Boston: Beacon.
- Hartsock, Nancy. 1983. *Money, Sex and Power*. New York: Longman.
- Heidegger, Martin. 1962. *Being and Time*. New York: Harper and Row.
- Held, Virginia. 1987b. "A Non-Contractual Society." In Marsha Hanen and Kai Nielsen, eds., *Science, Morality and Feminist Theory*. Calgary: University of Calgary Press.
- Holmstrom, Nancy. 1977. "Exploitation." *Canadian Journal of Philosophy* 7 (June): 353-69.
- Lugones, Maria C. and Elizabeth V. Spelman. 1983. "Have We Got a Theory for You! Feminist Theory, Cultural Imperialism and the Demand for 'the Woman's Voice.'" *Women's Studies International Forum* 6:573-81.
- Macpherson, C. B. 1973. *Democratic Theory: Essays in Retrieval*. Oxford: Oxford University Press.
- Marable, Manning. 1984. *Race, Reform and Rebellion: The Second Reconstruction in Black America, 1945-82*. Jackson: University Press of Mississippi.
- May, Larry. 1987. *The Morality of Groups: Collective Responsibility, Group Based Harm, and Corporate Rights*. Notre Dame: Notre Dame University Press.
- Murphy, Raymond. 1985. "Exploitation or Exclusion?" *Sociology* 19 (May): 225-43.
- Offe, Claus. 1985. *Disorganized Capitalism*. Cambridge: MIT Press.
- Pateman, Carole. 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Reich, Michael. 1981. *Racial Inequality*. Princeton: Princeton University Press.
- Reiman, Jeffrey. 1987. "Exploitation, Force, and the Moral Assessment of Capitalism: Thoughts on Roemer and Cohen," *Philosophy and Public Affairs* 16 (Winter): 3-41.
- Roemer, John. 1982. *A General Theory of Exploitation and Class*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ross, Jeffrey. 1980. Introduction to Jeffrey Ross and Ann Baker Cottrell, eds., *The Mobilization of Collective Identity*. Lanham, Md.: University Press of America.
- Sartre, Jean-Paul. 1948. *Anti-Semite and Jew*. New York: Schocken.
- Sher, George. 1987a. "Groups and the Constitution." In Gertrude Ezorsky, ed., *Moral Rights in the Workplace*. Albany: State University of New York Press.
- Sennett, Richard, and Jonathan Cobb. 1972. *The Hidden Injuries of Class*. New York: Vintage.
- Symanski, Al. 1985. "The Structure of Race." *Review of Radical Political Economy* 17 (Winter): 106-20.
- Turner, John C., Michael A. Hogg, Penelope V. Oakes, Stephen D. Rucher, and Margaret S. Wethrell. 1987. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Blackwell.
- Wolff, Robert Paul. 1984. *Understanding Marx*. Princeton: Princeton University Press.